

1. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1 – 9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. – К.-Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.

Тарасова Т. В., м. Київ

РЕЗИЛІЄНТНІСТЬ ЯК ЗДАТНІСТЬ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ ДО СТВОРЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ОБРАЗУ ВЛАСНОГО «Я»

Аналітика соціально-економічного розвитку, багатопроблемне середовище України і країн Європи, схожість викликів учням школи дозволяють стверджувати, що всупереч шкідливим впливам і обставинам підлітки уразливих категорій виростають компетентними, працездатними і позитивними особистостями з поведінкою, орієнтованою на просоціальну модель.

Ключові слова: *підлітки уразливих категорій, просоціальна модель.*

The analytics of social and economic development, multi-problematic environment of Ukraine and European countries, their common challenges in school education, testify that despite harmful impacts and circumstances, adolescents of vulnerable categories become competent, diligent and positive personalities with prosocial model-oriented behavior.

Keywords: *adolescents of vulnerable categories, prosocial model-oriented behavior*

Становлення незалежної соціальної й демократичної держави в Україні, формування ринкових відносин, входження до системи європейської і світової інтеграції проходить в умовах високого рівня безробіття, нелегальної міграції; криз (екологічна, сировинна, енергетична, сімейна, демографічна, продовольча); втомленості від нестабільності, соціального розшарування суспільства, зростаючого почуття невпевненості в завтрашньому дні; збільшення ризиків, шкідливих впливів на здоров'я підлітків; кількості травматичних переживань (природні, технічні чи спровоковані людиною катастрофи, терористичні акти, пряме фізичне, душевне насильство, спостереження сцен насильства); ведення бойових дій на Сході України, тощо [2; 4]. Все це впливає на розвиток і формування учнів особливо підліткового віку - кризового, найбільш уразливого як з боку складних анатомо-фізіологічних перетворень, так із боку соціальних факторів.

Дослідники категорії «стан» наголошують, що «вона містить у собі такі значення: психічний стан людини; фізичний стан людини чи об'єкта; назва

предметів, а також становище – місце і роль особи в соціальному чи професійному середовищі» [1, с. 73]. Науковці лабораторії Інституту проблем виховання НАПНУ для повноцінного розуміння суті уразливості як підвищеної чутливості особистості щодо дії різноманітних несприятливих чинників під поняттям «підлітки уразливих категорій» розуміють *осіб 11-15 років, які за обтяжливих обставини свого життя, швидше від однолітків переживають знегоди через дії негативних впливів оточуючого середовища, що може спричиняти нерозуміння ними значущості соціальних цінностей і правових норм, несформованість навичок асертивності, умінь конструктивної взаємодії, прагнень брати участь у благодійній діяльності.*

Одночасно обставини, ризики, проблемність середовища зміцнюють підлітків, сприяють успішному доланню ними ризикованих ситуацій, розвивають їх внутрішні резерви, допомагаючи позитивному творенню образу власного «Я». Цей феномен цікавить численних дослідників з різних професійних сфер різних країнах світу. Німецькі вчені його обговорюють під терміном «резилієнтність», для якої важлива наявність двох умов: *значної загрози для розвитку дитини та успішного подолання складних життєвих обставин* [1, 97]. Резилієнтність - це здатність людини або соціальної системи будувати нормальне, повноцінне життя у складних умовах [6, 302]. Інтерес до проблематики «резилієнтності» пов'язаний з зміною перспектив у гуманістичних і соціальних дослідженнях, завдяки яким відбувся перехід від моделі *патогенезу*, орієнтованої на захворювання, до моделі *салютогенезу*, в основі якої - ресурси людини всупереч загрозливим чинникам [3, 97-122]. Увага до «резилієнтності» тісно пов'язана з концепцією салютогенезу авторства медичного соціолога Антоновського (70-ті рр. ХХ ст.).

Таким чином, резилієнтність в контексті нашого дослідження можна розглядати як позитивну протилежність «уразливості», як здатність особистості успішно долати складні обставини економічного, екологічного, технологічного, соціального характеру і негативні наслідки стресу, порушення прав дитини (людини), несформованості навичок асертивності. Нагадаємо, що уразливість -

це чутливість особистості стосовно несприятливих зовнішніх чинників, тлумачний словник української мови подає як «...дуже чутливий, який легко піддається дії, впливові чого-небудь, слабкий, погано захищений» [4, 170], це схильність під впливом факторів ризику зазнавати психологічних травм та набувати поведінкових вад.

Просоціальна поведінка як особлива взаємодія людей, спрямована на конструктивні форми соціально корисної поведінки супротив асоціальним, вперше запропонована психологом Дж. Брайаном, його послідовниками (М. Тест, Г. Вайт). Науковцями лабораторії просоціальна поведінка тлумачиться як *система дій та вчинків особистості, зумовлена свідомим прийняттям соціально значущих норм і цінностей, прагненням конструктивно вирішувати міжособистісні та групові суперечності, несприйнятливістю до ризикованих способів суб'єкт-суб'єктних взаємодій, здатністю до самореалізації у різних видах соціально значущої діяльності* [4, с. 169].

Феномен резиліентності вчені характеризують як набуту в процесі розвитку рису в контексті динамічної взаємодії особистості з соціальним оточенням. Резиліентність - не стабільний імунітет чи невразливість стосовно негативних впливів і психічних вад, а відносна здібність, що може з часом змінюватися залежно від ситуації в процесі розвитку особистості [1, 99]. Резиліентність передбачає не просто подолання труднощів і повернення до попереднього стану, але й прогрес, рух через труднощі до нового етапу життя. Тому «резиліентність» є більш широким поняттям, ніж «стратегія

подолання» складних життєвих ситуацій. На думку С. Ваніштендаля, резиліентність виникає внаслідок дії п'яти чинників: 1) неформальне оточення дитини, де є хоча б один дорослий, якому дитина довіряє і який безумовно приймає дитину такою, якою вона є; 2) знаходження сенсу, логіки та гармонії в довколишньому світі; 3) наявність певних соціальних навичок та усвідомлення керованості власного життя; 4) самоповага, позитивне самоствавлення; 5) почуття гумору [5, 303]. У Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні наголошується на «... необхідності ґрунтовного

вивчення психолого-педагогічних основ стійкої особистісної позиції в кризових умовах, що обумовлюється стрижневими особистісними утвореннями - гуманістичними цінностями, смисложиттєвими орієнтаціями, духовним розвитком, здатністю до самовдосконалення, розкриттям особистісного потенціалу та самореалізації [2, 77].

Інтеграція підлітків уразливих категорій у різні типи соціальних спільностей, суспільство сприяє вирішенню двох груп завдань: *соціальної адаптації* як активного пристосування до умов соціального середовища і *соціальної автономізації* особистості - реалізації «Я-концепції». Як система настанов із трьома структурними елементами з урахуванням компонентів формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій, вона включає:

1) когнітивний - образ «Я», що характеризує зміст уявлень про себе в контексті розуміння сутності та усвідомлення необхідності просоціальних дій і вчинків;

2) емоційно-оцінний відображає ставлення до себе чи до окремих сторін своєї особистості, діяльності й проявляється в системі самооцінок, самоповаги, почуття власної цінності, вироблення емпатії, прагнення товариської підтримки й допомоги, співпричетності, толерантного ставлення;

3) поведінковий - реакція, що виникає у результаті неперервної взаємодії «образу Я» та емоційно-оцінного компоненту; набуття власного досвіду і вправлення у соціально значущій діяльності, залучення до неї інших.

Однією із ефективних технологій формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій є ігрова. Гра є соціальною потребою і виконує певні суспільні функції, передусім забезпечує передавання суспільного досвіду від одного покоління до іншого. Гра, за Д.Ельконіним – це діяльність, в якій відтворюються соціальні відносини між людьми....., що дозволяє моделювати соціокультурний конспект, програвати різні етапи поведінки, коригувати та знову програвати. Включення соціальних проб (М. І Рожков) у виховний процес ігрового марафону закладу освіти (гра-імпровізація, рольова, ділова,

народна, ситуаційна, квест тощо) як комплексу поєднаних між собою ігор, що сприяють формуванню просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій, створюють умови, за яких підлітки мають можливість визначати завдання; самостійно передбачити розвиток подій, операцій; усвідомлювати логічні зв'язки, послідовність дій, співставляти й аналізувати свій досвід з досвідом інших та самореалізуватися у різних видах соціально значущої діяльності.

Викладене дозволяє дійти таких висновків. По-перше, резилієнтність – це здатність людини будувати повноцінне життя у складних умовах за значної загрози для її особистісного розвитку; по-друге, резилієнтність - позитивна протилежність «уразливості», здатність особистості успішно долати складні обставини економічного, екологічного, технологічного, соціального характеру і негативні наслідки стресу, порушення прав дитини (людини), несформованості навичок асертивності; по-третє, резилієнтність сприяє створенню у підлітків уразливих категорій позитивного образу «Я» у контексті зміст уявлень про себе, розуміння сутності та усвідомлення необхідності просоціальних дій і вчинків; проявляється в системі самооцінок, самоповаги, почуття власної цінності, вироблення емпатії, прагнення товариської підтримки й взаємодопомоги; набуття власного досвіду і вправління у соціально значущій діяльності.

Література

1. Литвин Л.В. Засоби соціальної адаптації дитини у сучасному світі: досвід Німеччини / Л. В. Литвин / Педагогіка. - № . - 2013. – С. 96-105.
2. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. - Київ : Педагогічна думка, 2016. - 448 с. - Бібліогр.: с. 21. - (До 25-річчя незалежності України)
3. Оржеховська В.М., Тарасова Т. В. Духовність – це здоров'я молодого покоління : навчально-методичний посібник / В. М. Оржеховська, Т. В. Тарасова – Тернопіль. – 2005. – 216 с.
4. Тарасова Т. В. Формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій у загальноосвітніх навчальних закладах: до проблеми дослідження / Валентина Кириченко, Валерія Нечерда, Тетяна Тарасова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Безлюдний О. І. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2017. – Випуск 56. – С. 167–174.
5. Ющенко І. М. Резилієнтність дитини в парадигмі ресурсного підходу / І. М. Ющенко // Вісник № 128. Серія: Психологічні науки . – 2015. – С. 302-306.